

Opettajan opas

Kartat historian lähteinä: Suomi ja muut Pohjoismaat vanhoissa kartoissa

Oppimateriaali lukioon: historia

Kartat historian lähteinä: Suomi ja muut Pohjoismaat vanhoissa kartoissa

Suomi ilmestyi Euroopan kartoille keskiajan lopulla samalla kun muutkin Pohjoismaat. Suomi oli tällöin osa Ruotsin kuningaskuntaa. Kartoissa Suomesta käytettiin latinankielistä nimeä Finlandia.

Vanhimmat Pohjois-Eurooppaa kuvanneet kartat julkaistiin osana suuria karttakirjoja eli atlaksia 1400-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Niiden käsitys Pohjolan maantieteestä oli erittäin epätarkka.

1530-luvulla ruotsalainen oppinut kirkonmies Olaus Magnus (1490-1557) laati Pohjoismaista aiempaa paremman kartan, joka tunnetaan nimellä Carta Marina. Carta Marina merkitsi huomattavaa edistysaskelta myös Suomen karttakuvan kehityksessä. Olaus Magnuksen kartta säilyi käytössä 1600-luvun alkuun, jolloin Anders Buren (1571-1646) tarkempi kartta korvasi sen. Buren karttaa hyödynnettiin lukuisissa julkaisuissa 1700-luvulle asti.

Tämä Finna.fi:n ja Kansalliskirjaston laatima oppimateriaali tutustuttaa kahdeksan kartan avulla siihen, miten Suomi on näkynyt kartoissa jo 1400-luvun lopulta lähtien. Kaikki oppimateriaalissa esiteltävät kartat on digitoitu Kansalliskirjaston (Helsinki) kokoelmista. Oppimateriaalin tehtävät on laatinut tutkija Jaakko Tahkokallio Kansalliskirjastosta.

Oppimateriaalin kohderyhmä ja tavoite

Oppimateriaali on suunnattu lukion historian opetukseen ja sopii erityisesti seuraaviin kursseihin

- HI1 Ihminen ympäristön ja yhteiskuntien muutoksessa
- HI4 Eurooppalaisen maailmankuvan synty
- HI5 Ruotsin itämaasta Suomeksi

Oppimateriaalin tehtävien tavoitteissa on hyödynnetty voimassa olevan valtakunnallisen lukion opetussuunnitelman (LOPS2019) opetuksen tavoitteita ja tehtäviä. Oppimateriaalin tehtävien tavoitteena on

- tutustuttaa opiskelija historiallisiin karttoihin,
- harjaannuttaa opiskelijaa käyttämään karttoja historiallisena lähteenä ja arvioimaan ja tulkitsemaan niiden luotettavuutta lähdekriittisesti,
- vahvistaa opiskelijan kykyä analysoida menneisyyden toimijoiden tarkoitusperiä tuottamilleen lähteille,
- ohjata opiskelijaa analysoimaan eurooppalaisen tieteen ja maailmankuvan muutosta ja jatkuvuutta.

Oppimateriaalin sisältö

Oppimateriaali koostuu tästä opettajan oppaasta, jonka yhteydestä löydät myös tehtävien vastaukset. Lisäksi oppimateriaaliin kuuluu erillinen opiskelijoille jaettava tehtävätiedosto, jossa on tehtävät karttoineen sekä lisätietoa tehtäviin valituista kartoista.

Voit teettää opiskelijoilla tehtävät, joko valitsemalla tehtävistä yhden tai useamman. Tehtävät voi tehdä yksilö-, pari- tai ryhmätehtävinä. Muokkaa tehtäviä haluamallasi tavalla, jotta ne tukevat opetustasi parhaiten.

Oppimateriaalin tehtävien vastaukset

Tehtävä 1: Vuoden 1493 kartta (Europa centralis et septentrionalis)

Tehtävä 1.1

Ei vastausta.

Tehtävä 1.2

Finnassa näkyvä aineisto ei sisällä tietoja siitä teoksesta, jossa kartta on julkaistu. Vastauksen kuitenkin löytää Finna-aineiston linkkien takaa, esim. Kansalliskirjaston Doriasta <https://www.doria.fi/handle/10024/123053>. Kartta on julkaistu 1493 Hartman Schedelin teoksessa ”Kronikoiden kirja” (lat. Liber Chronicarum). Tämä oli komeasti kuvitettu latinaksi ja saksaksi julkaistu maailmakronikka, joka kertoi perustiedot koko maailman historiasta ja sisälsi lisäksi monia karttoja ja esimerkiksi kaupunkien kuvia.

Tehtävä 2: Vuoden 1572 Carta Marina

Tehtävä 2.1.

Ei vastausta.

Tehtävä 2.2

Tehtävän tarkoituksena olisi havaita, että rannikolla kartta on varsin tarkka siinä suhteessa, että se esittää paikat enimmäkseen oikein suhteessa toisiinsa. Sen sijaan sisämaahan liikuttaessa kartasta tulee koko ajan mielikuvituksellisempi. Tämä heijastaa sitä, että Suomen rannikko oli jo keskiajalla hyvin tunnettua aluetta. Se oli kiinteä osa Ruotsin valtakuntaa, ja sen kauppayhteydet Baltiaan, Venäjälle ja Saksaan olivat vilkkaat. Keskiajan ja 1500-luvun maailmassa meri yhdisti, pitkät maataipaleet erottivat.

Suomen muoto johtuu samasta syystä. Rannikko tunnettiin ja paikat osattiin suhteuttaa toisiinsa. Sen esittämiseen haluttiin siksi käyttää enemmän tilaa kuin tuntemattoman sisämaan.

Tehtävä 3: Vuoden 1619 kartta Svecia et Norvegia cum confiniis

Tehtävä 3.1.

Mercatorin kartasta puuttuu eläimiä, ihmisiä ja luonnonilmiöitä kuvaava kuvitus. Lisäksi kartasta on karsittu esimerkiksi saaria (vrt. Esim. Luulajan edustaa). Muutokset perustuvat siihen, että kartasta on haluttu tieteellisemmän ja standardisoidumman näköinen. Olaus Magnuksen kartta pyrki mainostamaan eksoottista ja ihmeellistä Pohjolaa eurooppalaiselle yleisölle. Mercatorin Pohjolan kartta taas oli osa laajaa ja yhdenmukaista Euroopan karttojen sarjaa. Tämä ei tarkoita, että Mercatorin kartta olisi varsinaisesti tarkempi. Esimerkiksi Ruotsin rannikolla todella on Pohjanlahden perukoilla paljon pieniä saaria, aivan kuten Olaus Magnuksen kartta esittää. Mercatorin kartasta nämä on otettu pois, kenties vain siksi, että saaret vaikuttivat epätasaisesti kuvatuilta (mitä ne toki ovatkin). Mutta tärkeää oli, että Mercatorin kartan piti näyttää tieteelliseltä. Sen kuvaustapaa ohjasivat siis vahvasti myös esteettiset periaatteet.

Huomaa myös, että Mercatorin kartalla on tästä v. 1572 Olaus Magnuksen kartasta puuttuvia paikannimiä (esimerkiksi Tornion kauppapaikka, Tornia emporium). Nämä palautuvat Olaus Magnuksen kartan tarkempaan v. 1539 painettuun versioon, joka Mercatorilla varmaankin oli käytössä. Tästä isommasta kartasta säilyy vain kaksi kappaletta, Münchenissä ja Uppsalassa (<http://nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb00002967-7>; <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-88495>).

Tehtävä 3.2.

- Projektiolla tarkoitetaan menetelmää, jolla kolmiulotteisesta maasta projisoidaan, eli kuvataan kaksiulotteinen esitys. Pallon muotoisen maapallon levittäminen tasoksi vääristää välimatkat, pinta-alat, muodot tai suunnat. Mercator-projektio on tunnetuin karttaprojektio. Mercatorin projektio (ns. lieriöprojektio) otettiin käyttöön, kun eurooppalaiset aloittivat muiden mantereiden tutkimisen. Lisätietoja projektioista esimerkiksi Wikipediasta (<https://fi.wikipedia.org/wiki/Karttaprojektio>) ja Maanmittauslaitoksen sivuilla (<https://www.maanmittauslaitos.fi/tietoa-maanmittauslaitoksesta/ajankohtaista/lehdet-ja-julkaisut/tietoa-maasta/maailma-venyy-ja-paukkuu>).
- Mercator-projektiota käytetään nykyään laajalti merikartoissa. Se on myös Googlemapsin paikallisen tason karttojen käyttämä projektio. Mercator-projektio oli pitkään vallitseva maailmankarttojen karttaprojektio, mutta siitä luovuttiin tässä käytössä lähes kokonaan 1900-luvun jälkipuolella. Projektion ongelma on siinä, että se esittää päiväntasajan seudun alueet suhteettoman pieninä verrattuna napoja lähellä sijaitseviin alueisiin. Projektion on jopa esitetty vaikuttaneen Eurooppa-

keskeisen tai kolonialistisen maailmankuvan syntyyn (erityisesti Afrikka ja monet Etelä-Amerikan alueet näyttävät siinä aivan liian pieniltä).

- c) Muita paljon käytettyjä projektioita ovat Gauss-Krüger-projektio ja Lambertin oikeapintainen lieriöprojektio (lyhyemmin Lambertin projektio). Esimerkiksi maanmittaushallituksen tuottamissa Suomen kartoissa on käytetty enimmäkseen Gauss-Krüger-projektiota. Löydät laajan listan eri projektioista Wikipediasta (<https://fi.wikipedia.org/wiki/Karttaprojektio>).

Tehtävä 4: Vuoden 1719 ja vuosiin 1743-1809 ajoittuvat kartat

Tehtävä 4.1

Ruotsin valtakunnan rajat muuttuivat dramaattisesti vuonna 1721. Suuren Pohjan sodan päättäneessä Uudenkaupungin rauhassa (1721) Ruotsi luovutti Venäjälle Inkerinmaan, Viron, Liivinmaan, Käkisalmen läänin eteläosan ja läntisen Karjalankannaksen. Ks myös seruaava vastaus.

Tehtävä 4.2

Vuoden 1743 Turun rauhassa Ruotsi luovutti Venäjälle Kymijoen itäpuolisen osan Suomea ja tämä muutos näkyy kartassa maiden välisessä rajalinjassa. Uudenkaupungin ja Turun rauhoissa Venäjälle luovutettuja Suomen aluetta alettiin sittemmin kutsua nimellä ”Vanha Suomi”.

Tehtävä 5: Vuoden 1820 kartta

Tehtävä 5.1

Kartalla on erotettu muusta Suomesta ns. ”Vanha Suomi”, joka oli kuulunut Venäjälle vuodesta 1721/1743 alkaen. Se yhdistettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan Viipurin lääninä vuonna 1812, mutta saatettiin edelleen kuvata erillisenä alueena kartalla. ”Vanha Suomi” voi nimityksenä kuulostaa omituiselta. Nimitys on muodostettu venäläisestä v. 1809 jälkeisestä näkökulmasta: ”Vanha Suomi” oli kuulunut keisarikuntaan aiemmin kuin muu Suomi.

Tehtävä 5.2

Pienehkä Weimarin kaupunki eli 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa huiketta kulttuurin kukoistuskautta. Johann Wolfgang von Goethe asui kaupungissa v. 1775–1832, ja oppineet ympäri Euroopan tekivät toiviomatkoja hänen luokseen. Myös esimerkiksi saksalaisen romantiikan keskushahmot Schiller ja Herder asuivat Weimarissa. Weimarissa oli siis paljon kirjailijoita ja tiedemiehiä, jotka sekä julkaisivat paljon että ostivat paljon kirjoja ja muita painatteita. Tämän seurauksena siitä tuli tärkeä julkaisutoiminnan keskus.

Lisämateriaalia opetuksen tueksi

Oppimateriaali perustuu Finna Luokkahuoneesta löytyvään aineistopakettiin ”Suomi vanhoissa kartoissa”. Tähän oppimateriaaliin on valittu esimerkinomaisesti karttoja tästä aineistopakettista havainnollistamaan, kuinka kulttuuriperintöaineistoja voi hyödyntää osana historian opetusta.

Voit halutessasi tutustua ”Suomi vanhoissa kartoissa”-aineistopakettiin osoitteessa

www.finna.fi/luokkahuone.